

Lukács György: a Nyugatról.

Ha ugynevezett irodalmi pályámat el akarnám mondani, akkor kb. 15 éves koromtól kellene kezdenem a történetet. Olvasni, mint minden gyerek, sokat olvastam. Egyes dolgok maradandó hatással voltak rám már korábban is, de 15 éves koromban gondoltam először arra, hogy magam is író lehetnék. Ezt a folyamatot két motivum indította meg bennem. Az egyik egy külföldi impulzus volt. Apámnak mint afféle liberális Neue Freie Presse-olvasónak véletlenül megvolt a családi könyvtárban Max Nordau Entartung című munkája. Ezt én elolvastam és megláttam belőle, hogy micsoda egy utolsó dekadens Ibsen, Tolsztoj, Baudelaire, Swinburne, stb, stb. Szerencsére Nordau szószerint idézte Baudelaire-nek, Swinburne-nek és másoknak a verseit, és ezek engem teljesen magukkal ragadtak és természetesen rögtön akceptáltam az otthon szidott Tolsztojt, és Ibsent. Reklámfüzetekben megszereztem magamnak műveiket és ezzel 15 éves koromban egy akkori szélsőséges, nyugati, modern álláspontra jutottam és mint afféle fiatalember arról ábrándoztam, hogy magam is fogok írni ilyen Ibsen-Hauptmann-szerű drámákat. Ehhez járult egy véletlen, hazai impulzus. A hugom egy iskolába járt Benedek Marcell hugával és amikor egyszer meglátogattak bennünket, megismerkedtem Benedek Marcellal is. A találkozás részleteivel nem foglalkozom, mert ő ezt mind elmondta önéletrajzában. Mindenesetre ez a barátság rendkívüli módon elősegítette irodalmi tevékenységemet és ebben szerepet játszott egy nem is tisztán irodalmi, hanem inkább irodalom-etikai hatás, amelyet Benedek Elek személye gyakorolt rám. Hozzá kell tennem, hogy nekem Benedek Elekhez, mint íróhoz sohasem volt közöm, akkor sem. De szemben azzal a milióval,

amelyben éltem, és amelyben a kompromisszumok, sőt az ennél is rosszabb dolgok által elért siker volt az emberi értékek ugyyszólván egyedüli kritériuma, Benedek Elek mindég kiállt a maga puritán módján a saját igazsága mellett. Megmondhatom, hogy akkor sem érdekelt és később sem, hogy ez az igazság mi körül forgott. De maga ez a tény, a kiállásnak ez a ténye okozta, hogy Benedek Elek mint morális személyiség fiatal korom legtartósabb hatásai közé tartozott. Ezekhez az impulzusokhoz hozzájárult az is, hogy a Hét-nek állandó olvasója voltam s mindennek együttesen "köszönhető", hogy ebben az időben elkezdtem amolyan Ibsen-Hauptmann típusu drámákat írni. Hál' istennek nem maradt meg belőlük semmi, biztosan rémesen rosszak voltak; kb. 18 éves koromban elégettem valamennyi kéziratomat és attól fogva volt egy titkos kritériumom az irodalom határáról, tudniillik, hogy amit én is meg tudnék írni, az rossz. Az irodalom ott kezdődik, ahol érzem, hogy én ezt nem tudnám megírni. Fiatal koromban ez titkos kritériumként szerepelt és ennyiben hasznom volt abból, hogy 4-5 egészen rossz drámát megírtam. De volt ennek egy másik irodalmi következménye is: az írás arra készítetett, hogy elkezdjem az akkori német kritikát olvasni. Nagy benyomást tett rám Alfred Kerr impresszionista stílusa és családi összeköttetés révén nyolcadik gimnazista koromban színházkritikus megbízatást kaptam a Magyar Szalon című rendkívül kevésbé elterjedt ujságnál. Ennek lényege az volt, hogy a szerkesztő premier-jegyet akart magának biztosítani, a premierre ő ment el, a második előadásra a jegyet nekem adta és én havonta írtam Alfred Kerr stílusában színházi recenziót a Magyar Szalonba.

Kérdés: Név nélkül?

L: Nem. Ezek névvel jelentek meg. Az Oltványi-féle bibliog-

ráfiában benne is vannak. Ennek irodalmi fejlődésében az volt az újabb következménye, hogy fiatalkori szemtelenséggel - 13 éves koromban - szembehelyezkedtem az egész magyar kritikával. A Nemzeti Színházban akkorig előadták Bródy Sándor: Királyidillek című ciklusát, ami borzasztóan megbukott; Bródy Sándort hazafiatlannak bélyegezték és azt állították róla, hogy meghamisítja a magyar történelmet. Ennekem azonban nagyon tetszettek ezek a darabok és lelkesedésemet, szemben a kritikával, nagyon őszintén fejeztem ki. Ennek az volt a következménye, hogy Bródy Sándor egy közös ismerősünk révén kereste velem a találkozást; azt hiszem csalódott volt, amikor az őt egyedül dicsérő kritikában egy gimnazistával ismerkedett meg.

Kérdés: Ady is írt Nagyváradról a Királyidillek mellett.

L: Az lehet, nézze, de erről nekem akkor fogalmam sem volt.

Kérdés: Bródynak sem.

L: Mindenesetre az akkori pesti kritikák fővonalukban negatívak voltak. Bródy lenyelte csalódását, hogy csak egy gimnazista dicsérte őt; azt mondta, hogy jelentkezem majd a Jövendőnél, amelyet éppen akkor tervezett. Jelentkeztem is és a Jövendőben ugyancsak ebben az Alfred Kerr-stilusban megjelent egy cikkem Hauptmann-ról és egy másik Hermann Baug-ról. - Tulajdonképpen itt kezdődik irodalmi pályafutásom, ami nagyon hamar félbeszakadt, mert összevesztem Bródyval. Ő ugyanis iratni akart velem egy nagy tanulmányt Mereskovszkij Leonardó da Vinci-jéről, amelyért nagyon lelkesedett; én viszont utáltam ezt a könyvet. Fiatal korában az

ember nem nagyon diplomatizál. Összevesztünk és én otthagytam a Jövendőt. Nem biztos, hogy normális fejlődés esetén nem békültünk volna ki, mert Bródy nem volt haragtartó ember. Ha négy hét múlva felkeresem, ő visszafogadott volna, de közben történt egy fordulat, amely lezárta ezt az egész 15-18 éves kromig tartó korszakot, ha ugyan szabad ezt a gyerekes dilettantizmust korszaknak nevezni. Az egyetemen megismerkedtem Bánóczi Lászlóval és ismét egy általános természetű fordulat következett be, amelyet korábban morálisan Benedek Elek személye váltott ki. Most a Bánóczi-féle milió hatott rám. Magyarázatképpen csak annyit, hogy én az evangélikus gimnáziumba jártam, amelynek tudományos színvonala nagyon alacsony volt. Kerestem a magam utját, de nemcsak mint író voltam csapnivalóan rossz, hanem mint kritikus is, tiszta dilettáns. Most a Bánóczi-családban megtanultam, hogyan kell nem mechanikus módon, tudományosan és komolyan foglalkozni elmélettel és történelemmel. Bánóczi László apja, Bánóczi József rezignált, nagyon finom öregur volt, nem valami óriási tehetség, de intelligens ember, aki Anatole France-os epikureus ironiával kezelte minden dilettantizmust, és én ráébredtem arra, hogy egyrészt - mint már mondtam - egész irodalmam nem ér semmit, másrészt ez az egész Kerr-féle impresszionizmus felfujt hólyag és főként azért nem mentem vissza az összeütközés után Bródyhoz, mert elhatároztam, hogy tanulni fogok.

Ezután körülbelül 4 éven át nem írtam és nem publikáltam semmit. Ez a tanulási idő összefüggésben van azzal, amiről - mivel közismert - nem beszélek részletesen: hogy Bánóczival, Benedek Marcellel és Hevesi Sándorral megindítottuk a Tháliát; Ennek a tanulásnak éppen ez volt egyik legfontosabb módszere, mert énbelőlem ugyan sohasem lett rendező, de azáltal, hogy láttam a

szövegeket a színpadon megszületni, dramaturgiailag, a dráma-technikát és drámai formát illetőleg rengeteget tanultam, és a színészi munkát is megismertem. Én ezekkel a fiatal színészekkel pl. Dobyval, Doktor Jánossal, Forgács Rózsival, stb. igen jó személyes viszonyban voltam, esténként együtt jártunk a Baross kávéházba, ahol az asztalfőn mindég Pethes ült, akit mi fejedelemnek neveztünk és a legnagyobb tekintélynek tartottunk minden színházi kérdésben. Egyszóval nagyszabású tanulási korszak kezdődött, olvasással, elméleti művek elsajátításával egybe-kötve, és ennek eredményeképpen a pusztán impresszionista kritika helyébe egy a német filozófia által megalapozott és esztétika felé közeledő kritika lépett. Ebben az időben ismerkedtem meg a filozófusok közül Kant-tal, azután az akkori német filozófiából Dilthey és Simmel műveivel.

Szóval ilyesfajta fejlődés következett be, és ennek eredményei mutatkoztak meg 1906-ban, amikor megint a nyilvánosság elé léptem. A legfontosabb epizód, azt is lehetne mondani, hogy a harmadik irodalmi felfedezésem a Szerda megindulásával esett egybe. Benyújtottam egy kis cikket Ignotus-nak, akinek rendkívül tetszett az írás, rögtön le is adta a Szerdába, meg is jelent. Megállapodtunk Ignotus-sal, hogy színházi tudósításokat fogok küldeni Berlinből, mert Berlinbe készültem akkor télire. A tudósításokból közben nem lett semmi, mert a Szerda közben megbukott. Csak azért érdemes elmondani ezt az első beszélgetésemet Ignotus-sal, mert - mint mondtam - rendkívül baráti módon és kedvesen fogadott és nagyon megdicsérte a cikkemet, de beszélgetésünk végén elkomolyodott hangon ezt mondta: "Nézze fiam, magát tehetségesnek tartom, mondok magának valamit, amit

egész életére megjegyyezhet magának. A maga cikke rendkívül okos, rendkívül szellemes, és mint látja le is fogjuk hozni, de jegyezze meg magának, hogy mindannak, amit maga irt, az ellenkezőjét éppugy meg lehetett volna írni." Ezzel az élet-tanulással bucsuztatott engem Ignotus. Természetesen ilyen módon harmadik felfedezőmmel sem tudtam közeli kapcsolatba kerülni. Hozzá kell tennem, hogy Ignotus - érdekes módon - bizonyos fokig mindég ragaszkodott hozzám és én csak azért tudtam állandóan írni a Nyugat-ba, mert ő megvédett engem Osváttal szemben. Ignotus nélkül nem hiszem, hogy a Nyugatban megjelen-tem volna és csak annyira is szerepeltem volna, amennyire szerepeltem. Akkor fiatalon semmiféle hálát nem éreztem, mert nekem hasznom volt ugyan Ignotus elismeréséből, de impresszionizmusát, amivel engem is elismert, nem becsültem semmire. És ha visszaemlékszem az impresszionizmus elleni polémiaira, a Kernstock-kiállítást követő "Az utak elváltak" című cikkemben, akkor felismerhető, hogy a vita főképpen Ignotus ellen irányult, természetesen az ő nevének említése nélkül. Ezen a vonalon jutottam el, azt lehetne mondani, az irodalom küszöbéig.

Igazi irodalmi szereplésem ez után kezdődik, részben a drámakönyv megírásával, részben a Nyugat-ban való megjelenéssel. Ehhez még hozzá kell tenni egy nagyon fontos dolgot, amit én akkor tulajdonképpen nem értettem meg, csak most látom tisztán: hogy az egész irodalmi, sőt irodalmon, tulmenő fejlődésemre milyen döntő befolyással volt. Éppen a 906-os évben jártunk: ekkor jelentek meg az Uj Versek. Az Uj Versek abszolút átalakító hatással volt rám, hogy durván fejezzem ki magam, ez volt az első magyar irodalmi alkotás, amelyben haza-találtam és

amelyet a magaménak tartottam. Más kérdés, hogy én most hogyan vélekedem a régi magyar irodalomról - ez már hosszú tapasztalatoknak a következménye. Abban az időben - be kell vallanom - a klasszikus magyar irodalomhoz nem volt belső közöm, csak a világirodalomból értek alakító hatások, elsősorban a német, skandináv és orosz irodalomból, ezenkívül a német filozófiából. A német filozófia hatása egész életemen át tartott és ezen természetesen az Adytól kapott megrendítő élmény sem változtatott alapjában véve, nem szüntette ezt meg és nem vitt vissza Magyarországra - azt lehetne mondani, hogy Magyarország nekem akkor az Ady-versek voltak. De történt valami, aminek jelentőségét csak később értettem meg: hogy a német fejlődésben, nemcsak Kant-ban, akit már akkor ismertem, de Hegelben is - 3-4 évvel később Kant-tól Hegel felé közeledtem - valamint azokban a modern németekben, akiket olvastam, mindig óriási adag konzervatív világnézet rejlett. Mármost tudom, hogy anakronizmust követek el, mert egy későbbi Ady verset idézek, de Adyban kezdettől fogva megvan az "Eb ura fakó"-s, "Ugocsa non coronat"-os hangulat, - ez nálam kísérő zeneként mindig aláfestette Hegel Fenomenológiáját és Logikáját is. Így olyan vegyülék jött létre, ami az akkori irodalomban nem létezett, hogy tudniillik valaki mint hegelianus és mint a szellemtudomány képviselője egyszerismind baloldali, sőt bizonyos fokig forradalmi álláspontot foglalt el. Most nem beszélek az engem ért tömérdek költői és irodalmi hatásról, de mindenesetre leszögezendőnek tartom, hogy ebben a tekintetben az Ady-versekkel való találkozás egyike életem legdöntőbb élményeinek, eltekintve irodalmi vonatkozásaitól is. Ez nem véletlen fel-

fedezés volt, amilyen fiatal korban sokszor adódik, hanem - ezt talán mondanom sem kell - én egész életemben hű maradtam Ady oeuvrejéhez és ez nem visszavetítés, mert én voltam az első Magyarországon, aki 3-4 évvel később megírta Ady személyes összefüggését a forradalommal, azt, hogy olyan forradalmár, aki egyéni beteljesüléséhez tartja szükségesnek a forradalmat. Ha most ezt a zavaros első impressziót 906-ra datálom, akkor nem hiszem, hogy nagy anakronizmust követnék el; de természetesen hangsúlyoznom kell, hogy a dolog jelentőségéről akkor halvány fogalmam sem volt, csak őszinte, nagy és fenntartás nélküli lelkesedést éreztem az Ady-versek iránt.

Mint mondtam, tulajdonképpen ekkor kezdődött irodalmi korszakom. 1906-7 között Berlinben voltam, ott írtam drámakönyvem első fogalmazványát, amit beküldtem a Kisfaludy Társaságha és amiért 1908-ban a Lukács Krisztina-díjat kaptam. Ugyancsak 1907 végén adtam be a Nyugat-nak Novalis-cikkemet, amely, ha jól tudom 1908 elején jelent meg. Irodalmi fellépésem részleteiről nem akarok beszélni, hiszen a könyvek ismeretesekek, csak az akkori magyar irodalmi és művészeti életben szubjektíve elfoglalt helyemet szeretném kicsit jellemezni, mert erről nincsenek megbízható irodalmi feljegyzések. Itt bizonyos fenntartással kell kezdeni, mert ha a személyes viszonylatokat veszem, akkor kiderül, hogy semmiféle kapcsolat nem jött létre azon a ponton, ahol ez a legfontosabb lett volna nekem. Adyra gondolok. Életemben egyszer találkoztam vele, de nem emlékszem rá pontosan mikor. Annyi biztos, hogy 1908 ősze után volt, mert ekkor jelent meg kritikám a Holnapról, melyben először írtam Adyról, később pedig már nagyon sokat voltam külföldön, így hát anélkül, hogy határozott dátu-

mot mernék mondani, 1909 telére, vagy tavaszára tenném ezt a találkozást. Ezt közeli barátom Czigány Dezső, a festő közvetítette, aki portrét is készített Adyról és nagyon jóban volt vele. Ő vitt el engem egyszer a Három Hollóba, mondhatom, semmi sem jött ki együttlétünkből. Olyan este volt ez, amikor a Három Holló tele volt Ady dzsentri barátaival, és én abszolúte nem tudtam bekapcsolódni a beszélgetésbe. Csak azt akarom hozzátenni - mert ez egy másik szempontból nagyon fontos -, hogy ez nem jelentett számomra semmiféle csalódást. Én világ életemben Goethe Philine-jének álláspontját vallottam a jelentékeny emberekkel szemben: "És hogyha szeretlek, mi közöd hozzá? - így hát egyáltalán nem véletlen, hogy a másik ilyen szempontból legjelentékenyebb kortársammal, Bartókkal sem volt semmiféle kapcsolat. Pedig ebben az esetben a körülmények sokkal kedvezőbbek lettek volna, mert Bartók mint zeneakadémiai növendék, zeneelméletre tanította a hugomat, aki csellista volt és egyébként is állandóan érintkezett a családdunkkal, pl. 1919 után apám Gellért-hegyi villájában lakott Bartók egy ideig. Mivel azonban zenéhez való viszonyomat akkor nem voltam képes artikuláltan kifejezni, a lehető legtartózkodóbb voltam Bartókkal. Csak a diktatúrában jött létre köztünk kapcsolat, amikor Bartók, Kodály és Dohnányi voltak a zenei direktórium - akkor mint népbiztos sokat érintkeztem velük, de ez természetesen szintén nem jelentett személyi kapcsolatot. Ezt azért mondom, hogy kiemeljem mennyire nem ez a mértéke a dolognak. Megjegyzem azonban, hogy a harmadik általam legjobban tisztelt emberrel a budapestiek közül, Szabó Ervinnel szimpatizáló, távoli beszélgető viszonyban voltam; a különállás nem volt annyira

éles, mint Bartók és Ady esetében, de azért ez is meglehetősen laza összeköttetés volt, annak ellenére, hogy Szabó Ervin volt az egyetlen az akkori magyar gondolkozók közül, akinek komoly hálával tartozom. Ha már itt tartunk röviden elmondom, hogy az ő révén ismerkedtem meg a francia szindikalizmussal, amit akkor az egyedüli komoly ellenzéki szocialista mozgalomnak tartottam.

Csak azt szeretném ehhez még hozzátenni, hogy ne alakuljon ki rólam hamis kép, amit még tovább torzítana, ha a Nyugathoz való személyi viszonyomat jellemezném, hogy egyáltalán nem voltam zárkózott magányos bölény; pl. - és ez nagyon feltűnő - jó és meleg kapcsolatban álltam az akkori képzőművészekkel. Nem voltam soha képzőművészeti szakértő, egy-két ilyen tárgyú cikket irtam, már nagyon korán egy Gauguin-cikket a XX. századba és a Kernstockékról szóló cikket, a Nyolcak kiállításáról. De ettől függetlenül jó barátságban voltam Czigány Dezsőn kívül Vedres Márkkal is egész fiatalkorom óta, noha sokkal idősebb volt nálam, továbbá jó beszélgetési viszony állt fenn az idősebb festőgenerációval, Ferenczy Károllyal, Fényes Adolffal, Rippl-Rónai Józseffel, azután Márfyval, Tihanyival, később Nemes-Lampérth-tel, Ferenczy Bánival, Ferenczy Noémival - szóval a képzőművészet terén meglehetősen széles körrel tartottam állandó kapcsolatot. Viszont sem a XX. századnak, sem a Nyugatnak vezető köreivel nem voltam semmiféle személyes viszonyban. Osváttal kapcsolatban alkalmazni lehetne a német mondást: Liebe auf dem ersten Blick, ti. Gegenseitige Antipathie auf dem ersten Blick. Első pillanattól fogva ki nem állhattuk egymást. Az ő véleménye az volt, és ezt nyíltan ki is mondta, hogy én

nagyon rossz író vagyok, ebben egyetértett Horváth Jánossal, ez elterjedt felfogás volt. Nem is tiltakozom ellene, mert ma már a "Lélek és a formák" stílusát rendkívül modorosnak tartom, későbbi mértékeimmel nem is akceptálom. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Osvátnak ebben a dologban igazat adnék, mert amit ő jó irásnak tartott, azt én nem tartom annak. De ne maradjunk ennél az irracionális beállításnál: nagyon hamar tudatosítottam azt is, hogy miért nem szeretem Osvátot. Volt a magyar irodalomkritikának egy bizonyos típusa, amelyet Osvát előtt Ambrus Zoltán és bizonyos fokig Péterfy Jenő képviselt; ők rendkívül progresszíven felvették a legújabb nyugati, különösen a párisi áramlatokat. - Ambrusnál ez különösen szembeszökő -, és ezeket lefordították egy magyar konzervativizmusra, amely Herczeg Ferencig és Molnár Ferencig a legelnezőbb volt minden rossz irányzattal szemben. Ezt az előkelő konzervativizmust szívből utáltam, ezt utáltam Osvátban is, és hogy mennyire igazam volt, azt 45-ben láttam, hazajövetelem után, amikor kiadták Osvát összegyűjtött kritikáit. Ezek között tulajdonképpen csak egy nagyon éles kritika volt, mely Ibsen ellen irányul. Ugyanakkor azonban tele van elismeréssel Herczeg Ferencről Szomaházy Istvánig a legrosszabb írók iránt. Tudom, hogy ez ellenkezik az Osvát-legendával, de ebben az esetben hál' istennek rendelkezésünkre áll a nyomdai szöveg és az utókor ebből a kinyomtatott kötetből tanulmányozhatja Osvát kritikai zsenijét.

K. Lukács elvtárs mesélt egyszer egy történetet, amikor Osvát Hegelre mondta...

L. Igen, az úgy volt, hogy cikkeim miatt bejártam a mostani

Duna szállódába - akkor Bristol kávéháznak hívták - ott volt délelőtt az Osvát asztala, és ahogy kijöttem az Egyetemi Könyvtárból, hónom alatt a könyvekkel - akkoriban az aktatáska nem volt divatban - Osvát szokása szerint megnézte mit olvasok - ezt mindenkivel megtette. Történetesen néhány kötet Hegel volt nálam. "Hegel - az egy rossz író" - mondta és becsukta a könyvet. Mellesleg a mi nagy legendagyártónk, Gellért Oszkár azt találta ki, hogy Osvát már akkor elmondta neki ezt a históriát, és hozzátette, hogy Hegel rossz író, de Engels jó. Itt látszik mennyire kell vigyázni a legendacsinálással. Kizárt dolog, hogy Osvát este elmesélte volna, amit velem délelőtt a Bristolban beszélt, - ehhez tulságosan epizodikus jelentőségű író voltam a Nyugaton. Ez az anekdóta az én mai irodalmi pozíciómát vetíti vissza jogtalanul 1909-re. Másodszor is nem igaz, hogy Osvát jó írónak tartotta Engelst, Osvát soha életében egyetlen sort sem olvasott Engelstől, Gellért Oszkár legendát csinál, hogy Osvátot prebolsevik marxistává alakítsa át.

Mindebből természetesen egy betű sem igaz.

Összefoglalva a Nyugat embereihez való viszonyomat: nagyon feltűnt, hogy abban az időben szerkesztői megbeszélésekről ismertem ugyan Osvátot, Fenyőt és Ignotust, de például sohasem találkoztam és nem ismerkedtem össze Schöpflinnel, soha nem találkoztam Móricz Zsigmonddal, pedig irtam is az első könyvéről. Nem ismertem személyesen Kosztolányit, akiről szintén irtam, nem ismertem Karinthyt, nem ismertem Krudy Gyulát, szóval a Nyugat ugynevezett törzsgárdájával még csak nem is találkoztam. Ismétlem, hogy ennek nem személyes tar-

tózkodásom volt az oka, azért említettem előbb képzőművész jóismerőseimet, akikhez semmi organizatórikus közöm nem volt, de mégis rendszeresen találkoztam velük a Japán kávéházban és egyéb ilyen helyeken, viszont a Nyugat-találkozóknak még a közelében sem jártam. Babits Mihállyal szintén nagyon későn, 1916-ban találkoztam először. Szabó Ervin meghívta Babitsot, Balázs Bélát, Gábor Andort és engem egy értekezletre, hogy miképpen lehetne valamiképpen mozgósítani az írókat a háború ellen. Nem sokkal ez után 1916-ban, vagy 17 elején Mannheim Károly közvetítésével egyszer hármásban együtt vacsoráztunk Babitssal és utána sétáltam is vele egy kicsit, de semmiféle közelebbi kapcsolat nem jött létre. Így hát annak ellenére, hogy abban az időben meglehetősen sokat - és emlékezetem szerint csupa pozitív kritikát - írtam a Nyugat íróiról, Móriczról, Kosztolányiról, Babitsról is, azután Jób Dánielről, Biró Lajosról, személyes összeköttetés mégsem alakult ki; az egész Nyugat-körből csak Kaffka Margittal, Lesznai Annával és Balázs Bélával volt személyes kapcsolatom. Kaffka Margitról nem tudok sokat mondani. Jó, de nem nagyon közeli barátságban voltunk. Nem tudom, hallották-e, hogy ő mint tanítónő került Pestre és csak később szabadult fel ez alól és ebben a Fővárosi Tanácsban elfoglalt helye révén apámnak is nagy szerepe volt; úgy gondolom, mi is segítettünk Kaffkának Pestre kerülni és amikor egyszer Berlinben voltam, akkor ő meglátogatott - szóval ilyen szívélyes kapcsolatban voltunk. Igazi barátság fűzött Lesznai Annához, és ez egy életen át tartott. Azt hiszem, tudják, hogy 1965-ben és 66-ban is nagyon sokat voltunk együtt, amikor Pesten járt, és igazán nagyon örülök, hogy megértem

regényének a megszületését. - Fiatal korában csak a költeményei jöttek számításba. Annak is nagyon örülök, hogy módomban volt Lesznai Annának megmondani, milyen kiválónak tartom a regényét, - úgy fejeztem ezt ki neki, hogy az első kötet szerintem remekmű, a második egy jó regény. Ismétlem, nagy öröm számomra, hogy ez a barátság egész életemen át tartott.

A Nyugat köréből igazi, közeli kapcsolat és szövetség tulajdonképpen csak Balázs Bélához fűzött és ennek talán érdemes a magyarázatát is megadni. Az én sajátos helyzetemet az akkori Magyarországon úgy lehetne jellemezni, hogy a Nyugathoz és a XX.századhoz hasonlóan abszolúte ellene voltam a Tisza-rendszernek és a feudalizmus maradványainak; nem a saját, hanem Benedek Marcell feljegyzéseiből következtetem, hogy ez nálam régi keletű dolog volt: ő, egy székely parasztesalád fia 15 éves korunkban tőlem hallotta először, hogy 3 millió koldus él Magyarországon. Ebből is látható, hogy a magyar feudalizmussal való elégedetlenségem gimnazista koromig nyulik vissza. Szóval nekem a magyar konzervatív körökhöz az égvilágon semmi közöm sem volt, éppen olyan oppozícióval álltam velük szemben, mint a Nyugat, vagy a XX.század. Viszont a nyugati demokráciával szemben is rendkívül kritikus voltam. Ezt a kettős álláspontomat természetesen abban az időben nem tudtam politikailag megfogalmazni; egyik - talán a legfontosabb - oka ennek az volt, hogy rendkívüli módon taszított az akkori német szociáldemokrata elmélet. Én Kautskyt, mint teoretikust őszintén utáltam. Ez nem próbalsevik stilizálás - egyszerűen unalmas, vaskalapos embernek tartottam. Hozzáteszem, hogy ma jobb véleményem van Kautskynak bizonyos fiatalkori műveiről, mint akkor, 20-22 éves

koromban. Ennek a kettős ellenzéknek, ti., hogy nem akartam semmit sem tudni a Habsburg-Hohenzollern-jellegű világfejlődésről, de a francia-angol demokráciával sem szimpatizáltam, ennek akkor számomra egyedüli világnézeti kivezető útját, a francia szindikalistákat, nevezetesen Sorelt Szabó Ervin révén ismer-tem meg. Így hát egy romantikus antikapitalista világnézet fejlődött ki bennem, amely azután nagy támaszt kapott az orosz irodalomban, különösen Dosztojevszkij műveiben. Ezt az idézőjelben mondván "forradalmár" álláspontomat és "kétfrontos" küzdelmemet persze nevetséges volna felstilizálni és abszolúte helyes és érthető, hogy az akkori Magyarországon ilyen nézetekkel epizodikus szerepet töltöttem be és sohasem szerepeltem a Nyugat vezető rétegében. Ha elolvassa Schöpflin könyvét, vagy más, hasonló művet, akkor abból kitűnik, hogy mennyire a Nyugat harmadik-vagy negyedik garniturájához számítottak. Nem mondom, hogy ez az akkori értékeléseket tekintve igazságos volt, mert például a "Die Seele und die Formen"-nek Németországban sokkal nagyobb hatása volt, mint "A lélek és a formák"-nak Magyarországon - de ha a Nyugatot és a XX. századot 1918 előkészületének tekintem, akkor helyesnek és igazságosnak tartom epizodikus szerepemet. Merőben szubjektív kérdés, hogy ez a romantikus antikapitalizmus az én számomra jó ugródeszka volt a kommunizmus felé. Sem Ignotustól, sem Osváttól, sem Jászi Oszkártól nem lehetett elvárni, hogy ezt felismerjék. Arról nem is szólok, hogy ők természetesen a kommunizmushoz való csatlakozást sem ismerték el.

Itt kapcsolódik bele ebbe a problémába Balázs Béla; szociálisan még kevésbé megindokolva mint énálam, de benne is eleven volt

valamiféle ilyen romantikus antikapitalizmus és azt a tertium datur-t, amit én a XX.Század-féle szabad gondolkodással és Prohászka Ottókárral szemben képviseltem, nála is viszontláttam, verseiben és drámáiban. Nem akarom eldönteni, hogy azokat akkoriban mennyire becsültem túl, de ha ma nagyon hangsúlyozzák, hogy túl magasra értékelem Balázs Béla teljesítményét, ez azzal is összefüggésben van, hogy szerintem alábecsülik Balázs Béla 1918 előtti lírájának jelentőségét. Balázs Béla mint lírikus nagyobb szerepet játszik ebben a korszakban, mint ahogy ezt ma beállítják. Az arány konstrukciós eltorzítására jellemző, hogy például ma Juhász Gyulából nagy költőt csinálnak, sőt még ennél is tovább mennék: az a magánvéleményem, hogy Tóth Árpád is sokkal jobb költő volt 1919 után, mint 1918 előtt, és a Jónás könyve is mérhetetlenül felette áll a fiatal Babits produkciójának stb., ugy, hogyha ezeket az embereket igazán értékelni akarjuk, akkor a most szóbanforgó perióduson túlmenően 19 utáni fejlődésüket is számításba kell venni.

Itt következik természetesen a Balázs Béla kérdés igazán problematikus pontja. Emberileg rendkívül tiszteletreméltó volt benne, hogy a legnagyobb lelkesedéssel és odaadással csinálta végig az 1919-es forradalmat, és később is ragaszkodott hozzá, de ez bizonyos szempontból szerencsétlenség is volt számára. Mert a kommunizmussal egy kicsit úgy van, ahogy mondani szokták, Qui mange du pape en meurt, a marxizmust nem lehet kószolgatni. Valakinek vagy át kell állnia tényleg a marxizmus-hoz, és én tudom, hogy ez nem könnyű, nekem 12 évembe került, míg ez az átállás sikerült, vagy pedig lehet egész jól balol-

dali polgári állásponttról is nézni a világot. Balázsnál rossz-
fajta keverék jött létre egy felületes marxizmus és a maga
régii költői törekvéseinek folytatása között, és szerintem a
Férfi-ének néhány valóban szép versétől eltekintve már nem
alkotott említésreméltó költeményt. - Ettől kezdve Balázs
Béla utját tévesztett író volt, és nem véletlen, hogy a huszas
években szakítás állt be köztünk. Jó, hogy az imént említettem
Lesznai Anna esetét, mert ebből kiderül, hogy ítéletemnek
semmi köze sincs holmi kommunista szektarianizmushoz. Nem két-
séges, hogy Lesznai Anna lírája mindig sokkal távolabb állt
minden kommunizmustól, mint Balázs Béláé, de a Lesznai Anna
líráját, mint Lesznai-lirát elfogadtam kommunista koromban is,
noha tudtam, hogy társadalmi meggyőződéseimtől idegen ez a
lira. Azt a felemás vegyüléket, ami Balázsnál létrejött, nem
azért nem ismertem el, mert csak felületesen kommunista - az
volt a kifogásom ellene, hogy felemás. És ez rányomja bélye-
gét költői teljesítményére is. Így hát Balázshoz való kapcso-
latom tulajdonképpen csak a Nyugat-időre vonatkozik és róla
szóló cikkgyűjteményem együttműködésünknek nem a kezdete,
hanem a lezárása, a vége volt. Körülbelül ennyit mondhatok
fiataalkoromról, ha egy és más dologban kérdéseik volnának,
azokra szívesen felelek.

K: Talán a Vasárnapi Társaságról mondhatna valamit.

L: A Vasárnapi Társaság a Balázs Béla és én körülbőltem kia-
lakult baráti kör összefogása volt. A világháboruban
verődünk össze. Az 1915-16-os évet Pesten töltöttem, mint
segédszolgálatos katona és akkor jött össze itt ez a
társaság. Balázs Béla és Lesznai Anna tartoztak ide,

aztán mindenféle oldalról csatlakoztak hozzánk mások is, például Ritoók Emma, aki Balázs Bélának volt igen régi ismerőse, azután egy csomó fiatalabb elméleti ember is tartozott ide pl. Fogarasi Béla.

K: Révai is?

L: Nem, Révai nem.

K: Lesznai mondta Révait is.

L: Téved. Valójában először jött közénk Fülep Lajos, akivel már régebben is jó viszonyban voltam. Ide tartozott azután a később külföldön ismertté vált művészeti történész, Antal Frigyes, aki az olasz festészetről és Hogarth-ról írt később, ide tartozott a fiatal Mannheim Károly és Hauser Arnold és így tovább. 1918 felé csakugyan csatlakozott ehhez a társasághoz néhány fiatalember, köztük volt Gergely is, Lesznai Anna későbbi férje és főképpen a legtehetségesebb köztük, Tolnai Károly művészettörténész, de Révai, aki ha jól tudom iskolatársa volt ezeknek, nem tartozott ehhez a csoporthoz. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a fiatal Révai a Komját-irányzathoz csatlakozott.

K: Ez a Sinkó Optimisták-jából is kiderül...

L: Egyszóval Lesznai Anna ebben a kérdésben határozottan téved. Amikor a diktatúrában összebarátkoztam Révaival, akkor Révai találkozott ezzel a társasággal és így Lesznai Anna is összeismerkedett vele. Ez vezethette féle az emlékeit. Magához a társasághoz, az ugynevezett Vasárnaphoz Révai sohasem tartozott és ebben Sinkónak van igaza, noha anekdótikusan adja elő az eseményeket. Ezt nem Sinkó ellen

mondom, mert egy regényírónak joga van úgy megírnia a dolgokat, ahogy neki tetszik. Sinkó előadása annyiban valóban megfelelt a tényeknek, hogy Révai meg akart támadni és ki akart dobálni a kommunista pártból, csak hogy ebbe politikai okokból sem Kun sem Szamuely nem voltak hajlandók belemenni. Révaival való barátságom egy nagyon egyszerű beszélgetésből indult ki. Ő élesen megtámadott engem konzervatív irodalmi nézeteim miatt. Megkérdeztem tőle, mit szól ahhoz, hogy Marx utolérhetetlen példaképnek mondta Homérost. Révai erre elkezdett kiabálni, hogy Marx ezt sohasem mondta. Akkor én pontosan idéztem neki a Homérosról szóló kitételt a Zur Kritik der Politischen Ökonomie-ből és mivel Révai rendkívül okos ember volt, ez rögtön szöveget ütött a fejébe és ettől a beszélgetéstől fogva kezdett a Marx-kérdésről már nem Komját-stílusban, hanem dialektikusan gondolkodni. Így jött aztán létre köztünk a barátság. Ez persze csak bizonyos tényárnyalatokban különbözik Sinkó variánsától és ezt nem szemrehányásként mondom; amit Lesznai Anna írt rólam a regényében az is teljesen másképpen játszódott le a valóságban - nem beszélve arról, hogy a regényben mártírhalált haltam - de ebben neki szintén igaza volt és abszolúte nem lehet egy regényírótól kívánni, hogy a tényekhez ragaszkodjon.

Visszatérve a Vasárnapra: a viták rendkívül zavaros és egymással is ellentétes liberális nézőpontra folytak. Egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy létezett egy egységes Vasárnap-os álláspont. Például: a társaság általános hangulata a nyugati demokráciák felé hajlott à la Károlyi Mihály. Azt hiszem,

én egyedül képviseltem azt a nézetet, /egy helyen meg is ir-
tam/ hogy: "Jó, Ausztria-Magyarország és Németország megver-
hetik Oroszországot, akkor megbuknak a Romanovok és ez rend-
ben van. Az is megtörténhet, hogy a nyugati államok megverik
Németországot és Ausztriát, akkor megbuknak a Hohenzollernek
és Habsburgok, ez is rendben van, - de ki fog akkor minket
megvédeni a nyugati demokrációktól?" A Vasárnap-körben ter-
mészetesen paradoxonnak tekintették ezt; én magam a 17-es
forradalomtól kaptam meg a választ, azt a harmadik lehetősé-
get, amelyet már korábban is kerestem. Közös álláspontunkat
ugy lehetne kifejezni, hogy elutasítottunk minden koncessziót
a magyar reakciónak és ebben a tekintetben vállaltuk a szö-
vetséget a XX.Századdal is, viszont világnézetileg éles ellen-
tétben voltunk a szabadgondolkodó pozitívizmussal. Ebből nőtt
ki azután a "szellemi-tudományok szabad iskolája", amely
1917-ben indult meg; itt Fülep Lajos, Balázs Béla, Ritoók
Emma, Mannheim is előadott, én is előadtam, - ez az intézmény
különben egyáltalán nem volt hivatalosan ellenséges viszonyban
Jásziékkal, például Szabó Ervin szimpatizált ennek az iskolá-
nak a megalapításával és egyáltalán nem tekintette ezt elle-
nük irányuló akciónak. Ehhez hozzá kell természetesen tenni,
hogy nem szabad radikalitásunkat mai értelemben és kivált-
képpen bolsevik értelemben tulozni, hiszen nekem magamnak is
bizonyos krizisen kellett átmennem, míg Vasárnapos-ból kom-
munistává lettem. Egyáltalán nem felel meg a tényeknek amit
később az ellenforradalom és ezen belül például Ritoók Emma
állit: hogy a Vasárnap bolsevik gyülekezet volt. A Vasárnapon

belüli álláspontok különbözőségére jellemző, hogy én voltam az egyetlen, aki hegelianus-marxista álláspontot kezdett képviselni - talán csak Antal Frigyesnek volt bizonyos hajlandósága a marxizmus iránt. Fülep Lajos szellemtudományi álláspontot foglalt el, Ritoók Emma alapjában véve konzervatív volt. Lesznait természetesen egyik ilyen irányzathoz sem lehet hozzákapcsolni. Csak utólagos stilizálással lehetett ezt probolsevik, pláne bolsevik gyülekezetté áttingálni - a "Szellem kalandorai"-t őszintén szólva 18 óta nem olvastam, de emlékezetem szerint ez csupán rosszindulatu pamflet. Egyébként ebben én epizodikus szerepet játszom, tulajdonképpen Bloch és Zalai ellen irányul ez a könyv. Ők voltak Ritoók Emma barátai és szegény nem tudta nekik megbocsájtani, hogy egyik sem volt soha szerelmes belé. Ritoók Emma csunya vénlány volt és mint egészen okos nő barátságot tartott fenn Bloch-hal és Zalaival, de ezek, ha asszonyt kerestek, máshol keresték. Ebből a ressentiment-ből jött létre Ritoók Emma regénye, amely emlékezetem szerint irodalmilag is meglehetősen gyenge. Én nagyon epizodikus szerepet játszom benne, a főalakok: Boch és Zalai.

Mellesleg, ha már szóba került, felhívom a figyelmet arra, hogy Zalai Béla nagyon tehetséges ember volt és nem ártana, ha filozófiatörténetünk megpróbálná kiásni a feledésből és kijelölné a helyét, mert ebben az 1918 előtti időben ő volt az egyetlen eredeti magyar gondolkodó.

K: Még talán néhány szót szólhatna a XX.Századdal való kapcsolatról is.

L: Már az 1900-as évek elején egyetemista koromban megismerkedtem velük Bánóczi révén. Azt tudják talán, hogy Bánóczi Margit

később Somló felesége lett, de az egész kör érintkezett Bánócziékkal. Más kapcsolatok révén Szabó Ervinnel is meglehetősen korán ismerkedtem meg. Akkoriban magától értetődő volt, hogy az ember oda tartozik. Csak egy példát említek meg: 1905-ben, vagy 1906-ban Wolfner Pálék megpróbálták Andrásyék...

K: 1906-ban volt.

L: Csak arra emlékszem, hogy a Tátrában nyaraltam és szüleimmél nagynehezen keresztülvittem, hogy pénzt kapjak és a Tátrából leutazzak arra a közgyűlésre, hogy Jásziék mellett foglalhas-sak állást, Farkas Pál, az Andrásy-tábor ellen. Ezt csak annak illusztrálására mondom, hogy kezdettől fogva hive voltam a XX.Század ilyen társadalmi törekvéseinek. De az egész Jászi-féle pozitívizmus filozófiailag a legélesebben ítéltém el. Amióta gondolkodni tudok, mindig a pozitívizmus ellen voltam. Ehhez hozzáteszem, hogy Jászit nagyon zavaros és elméletileg nagyon kevésbé tehetséges embernek tartottam mindig, - viszont tiszteltem Pikler Gyula eszét, és becsültem Somló Bódog tudományos képességeit. Somlóval különben egész jó személyes viszonyban voltam és jó kapcsolatban voltam a fiatalon elhunyt Harkányi Edével is - szóval néhány vékony emberi szál fűzött a XX. Század tagjaihoz, de a csoport francia-angol pozitívizmusát filozófiailag mindig elutasítottam. Magával Jászival olykor találkoztam, beszélgettem - nem szerettem őt és azt sem hiszem, hogy Jászi különösen kedvelt volna engem. Olyan bajaim sosem voltak vele, mint Osváttal, nem emlékszem rá, hogy Jászi valamit nem közölt volna, amit én adtam neki, sőt, mint tudja, Ady-cikkemet Osvát visszautasította és Jászi hozta le. Ebben az egész körben csak Szabó Ervint tiszteltem igazán, egyedül

ő játszott valóságosan szerepet a fejlődésben. Ha most megkérdeznék, hogy mit olvastam Jászitól, hát bizony isten mindent elfelejtettem. Nem maradt belőle semmi. Sokan mondták, még Ady is, hogy Jásziban a vezérüket látják. Én sohasem láttam benne a vezéremet. Mindig zavaros embernek tartottam őt.

K: Talán neki is a moralitása volt inkább az ereje.

L: Bármilyen furcsán hangzik is, ha összehasonlítom azzal a nagy élménnyel, amelyet Benedek Elek moralitása jelentett nekem, Jászi moralitása sokkal kevésbé hatott rám. Volt benne egy bizonyos adag személyes érzékenység, ami nekem nem tetszett. Például: Jásziék támogatták Kristóffyékát. Én ezek után teljesen érthetőnek tartottam, hogy Darányi később kidobta Jászit a minisztériumból. Ez szerintem teljesen logikus volt, abszolúte nem értettem a Jászi-körnek és magának Jászinak erkölcsi felháborodását, mert ki a fene várhatott demokratikus megértést Darányi Ignáctól? Én akkor is elég realista voltam ahhoz, hogy ezt megértsem. Ezen kívül a diktatúrából is van Jásziról egy kellemetlen emlék. Nem mondom, hogy ez jellemzi Jászi egész személyiségét, de azért nem vet rá jó fényt, hogy a diktatúra kitörése után felkeresett engem és azt javasolta, hogy a Társadalomtudományi Társaság válassza be az igazgatóságba a kommunizmusban szereplő teoretikusokat, Bolgár Eleket, Fogarasi és engem. Azt feleltem neki: Nézd, mi hosszú évek óta szereplünk a közéletben, ha eddig nem választottatok be, semmi ok sincs arra, hogy most mint minisztereket, vagy nem tudom miket beválasszatok. Erre Jászi megkérdezte, hogy mi legyen a XX.Századdal. Azt feleltem: Jelentesd meg a XX.Századot. Amíg nem csináltok benne nyílt ellenforradalmat - ezt

direkt ezekkel a szavakkal mondtam -, addig semmi bajotok sem lesz. Mese, hogy Jászit akkor üldözték volna, és ezért menekült el, - ez még Lesznai Annánál sem felel meg a tényeknek. Jászit senki sem akarta letartóztatni. Azért emigrált, mert - helyesen - úgy látta, hogy a diktatura meg fog bukni és az ellenforradalmi üldözés nem fog megállni a diktaturánál, hanem tovább fog menni - ebben a tekintetben Jászinak tökéletesen igaza volt. De magában a diktaturában Jászi nyugodtan otthon maradhatott volna.

K: Kapcsolatai a Galilei-körrel?

L: A Galilei-körrel nem volt különösebb kapcsolatom. Jól ismerem Polányi Károlyt és néha bejártam a Galilei-körbe, talán még előadást is tartottam ott, erre már nem emlékszem, de közeli kapcsolat nem alakult ki köztünk, csak 1919-ben ismerkedtem meg a Korvin köré csoportosuló radikális galileistákkal; ez korábban illegális csoport volt és ezért velem, mint polgári íróval aligha vették volna fel a kapcsolatot. Amikor beléptem a kommunista pártba, akkor nemcsak Korvinnal, de a fiatalokkal is, Ducsinszkával, Csillaggal és a többiekkel is érintkeztem, egyesekkel, például Csillaggal igen jó viszonyba kerültem, de a Galilei-körrel soha nem állott fenn igazi kapcsolat.

MTA FIL. INT.
Eukács Arch.